

ПОДВІЙНИЙ І СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДКИ: ЗОНА СИНКРЕТИЗМУ

Встановлено якісний склад дієслів, здатних бути компонентом як подвійного присудка, так і складеного іменного. Обґрунтовано семантичні, граматичні й дистрибутивні чинники, що зумовлюють граматиалізацію дієслівних лексем, спеціалізованих на структуруванні подвійного присудка. Висвітлено трансформацію синтаксичного зв'язку, що супроводжує перехід подвійного присудка до сфери складеного іменного.

Ключові слова: подвійний синтаксичний зв'язок, подвійний присудок, складений іменний присудок, зв'язка, дуплексив, синкретизм, синтаксична омонімія.

Взаємодія мовних одиниць як універсальна властивість мовної системи досить часто спричиняє виникнення перехідних явищ на різних її рівнях. Оскільки синкретичні утворення постають як наслідок реалізації різноманітних комунікативних інтенцій мовців, чи не найсприятливішим ґрунтом для їхнього функціонування є синтаксичний рівень. Незважаючи на те, що дослідження синкретичних синтаксичних одиниць в українському мовознавстві вже має свою традицію, у цій сфері ще залишаються певні лакуни. Зокрема, привертають увагу перехідні втілення формально-граматичної категорії присудка, що перебувають на перетині двох його градем – складеного іменного та подвійного. Відмінності між цими різновидами присудка вже були предметом лінгвістичних рефлексій, проте вичерпний опис зони перехідності між ними відсутній, що й зумовило актуальність пропонованої розвідки.

Попри те, що формально-граматична категорія присудка є чи не найбільш дослідженою, намагання розв'язати вищезазначену проблему, на жаль, є поодинокими. Уперше натрапляємо на таку спробу в працях Л.Д. Чеснокової. Насамперед варто зауважити, що вчена прикметники чи їхні еквіваленти в конструкціях формально-структурної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$ потрактовувала не компонентами подвійного присудка, а предикативними означеннями, або дуплексивами – другорядними членами речення з подвійними атрибутивно-об'єктними чи атрибутивно-обставинними відношеннями [13]. І тому науковець окреслила дві умови переходу «дуплексивів у при зв'язковий член складеного присудка»: 1) «актуалізація найзагальнішого значення дієслова – значення буття-наявності та неактуалізація значення конкретної дії», яка може супроводжуватися його десемантизацією (*Погода стоїть тепла*), «але може й не призводити до десемантизації (*От і сиджу перевізником*) [13, с. 99]; 2) «зміна характеру відношень між дієслівно-іменним означувачем та дієсловом», яка полягає у тому, що ад'єктив втрачає обставинне чи об'єктне відношення щодо дієслова, натомість його атрибутивне відношення щодо субстантива перетворюється з відносного на абсолютне [13, с. 100]. Ці риси функційної поведінки компонентів подвійного присудка за його перетворення на складений іменний є слушними й загалом характеризують усі подібні випадки транспозиції між зазначеними грамами формально-синтаксичної категорії присудка. Проте передумови такої транспозиції, на жаль, залишаються необґрунтованими, тоді як вичерпний опис явища перехідності між подвійним та складеним іменним присудками передбачає насамперед визначення семантичних і граматичних чинників, що уможливають подібні міжграмемні переходи.

Про витворення перехідних структур між подвійним і складеним іменним присудками зазначає І.Р. Вихованець. Зокрема, лінгвіст звертає увагу на здатність дієслова *стояти* втрачати в певних контекстних умовах семантичну вагу й перетворюватися на зв'язку [1, с. 71]. Розмежування цих двох різновидів присудка, за слушним спостереженням вченого, опирається на лексичне наповнення підмета. Якщо присудок «*стояти* + ад'єктив» сполучається з підметом, вираженим іменником-назвою особи, то він є подвійним, оскільки підмет у такому разі вступає у синтаксичний зв'язок і з дієсловом *стояти*, і з ад'єктивом. Натомість, якщо такий присудок поєднаний з підметом-назвою неособи, він є складеним іменним, адже в такому випадку дієслово *стояти* переходить до сфери зв'язок [1, с. 90]. Відмінності між цими двома типами присудка унаочнює трансформаційний метод, пор.: *Люди стояли похмурі* ← *Люди стояли* + *Люди були похмурі* і *Ліс стояв мовчазний* ← *Ліс був мовчазний* [Там само]. Аналіз мовних фактів та рефлексії стосовно граматичної специфіки подвійного присудка на тлі складеного іменного свідчить про те, що висновок І.Р. Вихованця щодо здатності подвійного присудка з компонентом *стояти* перетворюватися на складений іменний при підметі, вираженому іменником, який не позначає особи, треба поширити й інші його вияви.

Вивченню зон перехідності на рівні формально-синтаксичного членування речення присвячена дисертаційна праця Ю.Ю. Наливайко [8]. Об'єктом її дослідження постало явище синкретизму лише в системі другорядних членів речення, а от природа цього феномену в системі головних членів речення так і залишається не описаною у вітчизняній лінгвістиці. Щоправда в поле аналізу

Ю.Ю. Наливайко потрапляють конструкції формально-синтаксичної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$, проте вона ад'єктив у таких побудовах витлумачує як предикативне означення й услід за Л.М. Томусяк [12, с. 40] визначає його окремим класом у традиційній системі членів речення, що посідає проміжне місце в системі головних і другорядних членів речення [8, с. 10]. Аналогічно тлумачить функцію ад'єктива в конструкціях формально-синтаксичної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$ і В.П. Олексенко, оперуючи на його позначення услід за Л.Д. Чесноковою терміном дуплексив. Учений окреслює відмінності цього компонента від іменної частини складеного іменного присудка й наводить деякі методи їхнього розмежування [9]. Проміжні ж випадки між такими побудовами й побудовами зі складеним іменним присудком ці науковці не розглядають.

В українському мовознавстві відома спроба дослідити контекстні умови переходу дієслів у зв'язки. Зокрема, К.О. Косенко виявила, що поряд з власне-зв'язками в українській мові ще 40 дієслів можуть виступати зв'язковим компонентом складеного іменного присудка [5, с. 9], з-поміж яких 26 (*виступати, поставати/постати, слугувати, правити, вживатися, функціонувати, жити, народитися, іти, піти, працювати, утворювати, формувати, репрезентувати, опинитися, повернутися, перетворитися, обернутися, вмерти, померти, вийти, стояти, лежати, сидіти, виглядати, почуватися*) – набувають цієї здатності лише в певних контекстах [5, с. 14]. У її праці окреслено контекстні умови функціонування цих дієслів у ролі зв'язок та показано їхні кореляції із власне-зв'язками *бути* й *становити* та невластиво-зв'язкою *ставати/стати*. Проте в поле аналізу дослідниці потрапили не всі семантичні й синтагматичні передумови часткової втрати дієсловами свого лексичного значення й набуття ними функцій граматичних маркерів іменного складеного присудка, також деякі твердження викликають інші міркування. У контексті студіювання категорії предикативності, яка реалізовується на різних рівнях речення, важливим постає висвітлення зони перехідності між складеним іменним і подвійним присудками, а отже й опис дієслівних лексем, здатних структурувати обидві ці грамеми.

Незадовільний стан опрацювання проблеми перехідності між подвійним та складеним іменним присудками й зумовив мету пропонованої розвідки, яка полягає в описі зони синкретизму між зазначеними грамемами формально-синтаксичної категорії присудка. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) установити склад і параметри дієслів, які можуть бути компонентами як подвійного, так і складеного іменного присудків; 2) обґрунтувати семантичні, граматичні й синтагматичні передумови переходу подвійного присудка до складеного іменного; 3) висвітлити видозміни синтаксичного зв'язку, що супроводжують такий перехід. Об'єктом дослідження постали конструкції зі складеним іменним та подвійним присудками, предметом безпосереднього аналізу є функційна природа дієслівного компонента цих двох типів присудка та характер синтаксичного зв'язку між членами предикативного центру зазначених побудов. Оскільки лексичне наповнення дієслів, спеціалізованих на структуруванні подвійного присудка, досить обмежене, вони становлять компакту групу, охоплюючи одиниці зі значенням руху (*йти, приходити, повертатися* і под.) або стану (*стояти, сидіти, лежати* і под.) [1, с. 71; 3, с. 105; 7, с. 46; 14, с. 83], переходу зі стану в стан (*народитися, вмерти* і под.), існування чи діяльності (*жити, рости,*

працювати і под.) та мовлення (*говорити, мовити, сказати* і под.) [4, с. 167]. Вибір методів дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями та предметом. Домінантними методами є комплексний аналіз реченневих побудов на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях та описовий, застосування яких дозволило з'ясувати позиційні особливості, граматичну функцію й участь у синтаксичному зв'язку тотожних дієслівних компонентів складеного іменного й подвійного присудків. Для увиразнення диференціації складеного іменного й подвійного присудків з тотожним дієслівним компонентом та визначення критеріїв їхнього розмежування було застосовано методи дистрибутивного й трансформаційного аналізів та зіставний. Реалізація поставленої мети доповнить категорійну граматику новими відомостями про графемний склад формально-синтаксичної категорії предикативності, сприятиме оформленню цілісної теорії синтаксичних зв'язків, стимулюватиме розвиток учення про синтаксичну омонімію, а також удосконалить інструментарій членування реченневих побудов на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях.

Критерії диференціації складеного іменного й подвійного присудків ґрунтуються насамперед на відмежуванні зв'язок від повнозначних дієслів, однак проблема ускладнюється наявністю в мові перехідних зон між категорійними класами слів. Зокрема, функціонування деяких лексем то як повнозначних дієслів, то як зв'язок зумовлює виникнення синтаксичної омонімії між зазначеними типами присудка. Ця омонімія може бути як частковою (у разі тотожності першого компонента присудків), напр.: *...а жінка лежала поряд холодна, як крига...* (П. Загребельний) – *Шлях лежить великий* (О. Довженко), так і повною (коли однаковими є обидва компоненти присудків), напр.: *Студенти **стоять мокрі**, змерзлі, але щасливі, що тут і зараз можуть боронити свою думку* (<http://www.pohlyad.com/lvivnews/n/29844>) – *Тоді дерева й куці **стоять** холодні й **мокрі**, наче водорості, а трава здається сірою – у ній відбивається небо* (П. Яценко). Усі такі випадки синтаксичної омонімії, спричинені функційним синкретизмом певних дієслів, зі свого боку формують зону перехідності між подвійним та складеним іменним присудками. З цього випливає, що чинники, які уможливають функціонування певних дієслів і як компонентів подвійного присудка, і як зв'язок складеного іменного треба шукати в їхній семантичній структурі, граматичних категоріях та дистрибуції. Існування не одного, а комплексу факторів, що зумовлюють постання зони перехідності між розглядуваними графемами формально-синтаксичної категорії присудка, наводить на думку про їхню ієрархію. Визначальним, на наш погляд, постає семантичний чинник, оскільки функційна спеціалізація слів продиктована передовсім їхнім категорійним і лексичним значенням, а виконання певним словом некатегорійної для нього функції зумовлене змінами в його семантичній структурі. На другому місці перебуває граматичний, або морфологійний, чинник, адже граматичні категорії завдяки наявності в їхній структурі, окрім плану вираження, ще й плану змісту, впливають на формування конкретного значення слова в конкретному контексті, а отже й на його функційну поведінку в цьому контексті. Уживання слова в певних оточеннях коригує семантика слова та його формальні ознаки, зумовлені притаманними йому морфологійними категоріями, тому дистрибутивний чинник можна розглядати як підпорядкований двом попереднім. Ці положення потребують додаткових

коментарів і унаочнення, тому розглянемо окремо роль кожного із зазначених чинників у формуванні зони перехідності між подвійним та складеним іменним присудками.

1. Семантичний чинник. В українській мові є група полісемантичних дієслів, одне із значень яких тотожне значенню зв'язки *бути* або одне чи кілька значень яких уможлиблює їхнє функціонування як зв'язкового компонента. Наголосимо ще раз, що наш аналіз не спрямований на всі дієслова української мови, а лише на ті, які здатні виступати компонентом як подвійного присудка, так і складеного іменного. Таке обстеження лексичних значень дієслів руху, перебування в просторі, переходу зі стану в стан та існування (спеціалізованих на ролі дієслівного компонента подвійного присудка) дозволило виявити кілька одиниць, у яких здатність транспонуватися до сфери зв'язок закладена в їхній семантиці. Їх можна класифікувати на 2 групи:

1) дієслова, одне зі значень яких тотожне значенню зв'язки *бути*. Ця група представлена лише одним елементом – дієсловом *ходити* в його лексико-семантичному варіанті – «Уживається в значенні дієслівної зв'язки *бути* при позначенні якого-небудь душевного стану, настрою людини або її властивостей, рис. А потім цілий день Бліда ходила [дівчина], мов яка сновίδα... (Леся Українка, I, 1951, 181)» [10, XI, с. 105] – [підкреслення наше – Н.К.]. Прикметно, що попри наявність зафіксованого в словнику цього значення дієслова *ходити*, його здатність виконувати роль зв'язкового компонента складеного іменного присудка залишилася поза увагою мовознавців;

2) дієслова, одне чи кілька значень яких уможлиблює їхнє функціонування як зв'язкового компонента в поєднанні з ад'єктивами чи субстантивами. Ця група охоплює кілька одиниць:

- *ходити* в лексико-семантичних варіантах – «Бути одягненим у що-небудь. Через то і хліб не родить, що свиня у плахті ходить (Номис, 1864, № 7244)» [10, XI, с. 105], «Мати певний зовнішній вигляд. [...] Вона виявилася господинею тямущою, моторною, так що дід завжди ходив обіпраний, обшитий (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 74)» [10, XI, с. 105]; «Носити з собою. А лікар скрізь ходив з ланцетом... І чванивсь, як людей морив (Іван Котляревський, I, 1952, 143)» [10, XI, с. 105]; «Мати на собі. [...] А де ж Окунь? – Та який Окунь? – Дід старий, що з бородою ходив (Панас Мирний, I, 1949, 131)» [10, XI, с. 105] – [підкреслення наші – Н.К.];

- *сидіти* в лексико-семантичних варіантах – «Перебувати в певному стані (здебільшого у стані бездіяльності). Сиди один в холодній хаті... Сиди і нічогісінько не жди!.. (Тарас Шевченко, II, 1953, 354)» [10, IX, с. 159]; «Не мати чого-небудь, залишатися без чого-небудь очікуваного, потрібного. [...] Хіба не видно он по тій сумовитій корові,.. що Гранчакові діти сидять без ложки молока? (Михайло Стельмах, I, 1962, 224)» [10, IX, с. 159]; «на чому, розм. Обмежувати себе в чому-небудь (*перев.* у харчуванні). – Ховати [пшеницю]? Від кого? – спаленіла Вустя. – Від тих, що на фронті? Що на голодних пайках сидять? (Олесь Гончар, II, 1959, 149)» [10, IX, с. 159] – [підкреслення наші – Н.К.];

- *сидіти* в лексико-семантичному варіанті – «розм., заст. Займати яку-небудь посаду або якесь місце, виконувати якісь обов'язки; служити, бути кимсь. [...] – Якої неволі сидіти в дяках? (Степан Васильченко, II, 1959, 76)» [10, IX, с. 159] – [підкреслення наше – Н.К.];

• *стояти* в лексико-семантичному варіанті – «Бути в дійсності; існувати» [10, IX, с. 742], напр.: *Вона всі роки моєї служби стояла переді мною живим пам'ятником нашого прощання* (А. Олійнк);

• *жити* в лексико-семантичному варіанті – «перен. Бути, існувати, мати місце» [10, II, с. 532], напр.: *Він знав тепер точно: житимуть вони в постійній ворожнечі, ніхто не поступиться ні в чому...* (П.Загребельний).

Щодо дієслів *сидіти* й *стояти*, то К.О. Косенко описує їх з-поміж невластивих зв'язок, зазначаючи, що їхнє «уподібнення до зв'язок можливе за умови, якщо вони набувають переносного значення, що є наслідком їхнього поєднання з новим підметовим іменником – назвою неістоти» [6, с. 89]. Але насправді це не єдина умова транспозиції зазначених одиниць до сфери зв'язок. Як свідчить «Словник української мови», здатність дієслів *сидіти* й *стояти* функціонувати зв'язковим компонентом складеного іменного присудка закладена в їхній семантиці й реалізовується навіть у разі їхнього уживання з підметами-істотами.

Для дієслів *народитися*, *вмерти*, *піти* й *повернутися* у «Словнику української мови» не зафіксовано значень, тотожних до значення зв'язки *бути* чи *стати*. Окрім того, неможливість елімінації в будь-якому контексті домінантної для цих слів семи 'зміна місця перебування' практично унеможлиблює нівеляцію їхнього лексичного значення й транспозицію до сфери зв'язок. Зважаючи на це, важко погодитися з твердженнями про те, що, поєднуючись з іменниками, а надто в зіставних контекстах, зазначені дієслова стають функційними еквівалентами зв'язок *бути* і *стати* [6, с. 34]. Навпаки, сполуки цих одиниць із субстантивами в конструкціях на зразок *Він жив боягузом, помер героєм; Іван пішов до армії хлопчиком, повернувся справжнім чоловіком; Василь поїхав до міста водієм, повернувся до села агрономом* – [прикладі О.К. Косенко] кваліфікуємо як подвійні присудки з огляду на те, що їхній дієслівний компонент чітко виражає існування, перехід зі стану в стан або рух особи, а іменниковий – ознаку цієї особи за соціальним становищем чи її фізіологічний стан у момент виконання дії, вираженої дієсловом. Також сумнівним видається зарахування до контекстуальних зв'язок лексем *рости* та *зростати* на підставі того, що вони «надають якісній ознаці істот та предметів, вираженій переважно прикметниками *здоровий, дужий, сильний, кволий, слабкий, млявий, флегматичний* і под., значення постійності, безперервності її вияву» [6, с. 124]. Абсолютно не заперечуючи того факту, що лексеми *рости* та *зростати* надають ознаці осіб і предметів значення безперервності її вияву, наголошуємо, що поряд з цим сема 'існування' залишається в їхній семантичній структурі домінантною, а вона якраз і є демаркаційною лінією функціонування одиниці *бути* чи то як повнозначного дієслова, чи то як зв'язки. Тому, оскільки сполуки цих дієслів з ад'єктивами передають фізичний, фізіологічний чи психологічний стан тощо особи чи предмета в період його перебування в іншому стані – стані існування, умотивовано буде потрактовувати їх подвійними присудками, напр.: *А він, онук твій, сиротою росте* (А. Волошин); *Не те, щоб дівчинка часто хворіла, але зростала вона надто тендітною, часто заходила безпричинним плачем, погано їла* (Ю. Дольд-Михайлик).

Отже, функційну спеціалізацію дієслів *ходити*, *стояти*, *сидіти*, *жити* – чи то як компонента подвійного присудка, чи то як зв'язки складеного іменного – визначає вибір їхнього лексико-семантичного варіанта. Уживаючись у наведених

вище значеннях, вони побутують як зв'язки складеного іменного присудка незалежно від лексичного наповнення підмета. Дієслова *народитися, вмерти, рости* та *зростати* у поєднанні з прикметниками чи їхніми еквівалентами структурують лише подвійні присудки завдяки постійному превалюванню в їхній семантиці сем 'перехід зі стану в стан' та 'існування як процес'.

2. Граматичний чинник виступає допоміжним до семантичного, адже подекуди визначає семантичну структуру дієслів. Його вплив на формування зони синкретизму між подвійним та складеним іменним присудками полягає в тому, що здатність/ нездатність дієслів у деяких контекстах граматикуватися певним чином залежить від категорії виду. Зокрема, у семантичній структурі дієслів, що втілюють граему доконаного виду, яскраво вираженою є сема 'результат', яка й унеможливує нівеляцію семи 'дія' або 'стан'. Тому деякі одиниці, спеціалізовані на функції дієслівного компонента подвійного присудка, маючи значення недоконаного виду, спроможні також виконувати роль зв'язки складеного іменного, напр.: *Кохання з княжною **жило** в його душі як найсвітліший і найсвятіший дар життя* (Б. Бойчук); *І тепер пляшка так і **стоїть незаймана*** (І. Багрянний). Натомість, втілюючи граему доконаного виду, вони або їхні деривати до сфери зв'язок не транспонуються, напр.: *Мати ж **прожила одиначкою** своє зіткане з буднів життя* (О. Гончар); *Він замовк, після чого ми **простояли** ще з півгодини у повній невідомості того, що на нас чигає попереду* (М.Кідрук).

Це положення, проте, не заперечує факту існування в українській мові зв'язок з граматичним значенням доконаного виду. Такими одиницями є власне-зв'язка *стати* та невластиві зв'язки *опинитися, перетворитися, зробитися* тощо. Однак в їхній семантичній структурі сема 'початок' домінує над семою 'результат', практично нівелює останню, і тому, сполучаючись з субстантивами чи ад'єктивами, ці лексеми не впливають на формування предикативної ознаки, а лише деталізують її фазовий аспект. Але треба визнати, що граматикуванні цих слів сприяє також відсутність у їхній семантичній структурі значення активної дії та спричинювання ними значення пасивності суб'єкта, з яким вони поєднуються. Дієслова ж на зразок *народитися, вмерти, піти, повернутися* тощо у складі конструкції формально-структурної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$ беруть безпосередню участь у формуванні семантики присудка, виражаючи дію, яку виконує суб'єкт, перебуваючи в певному стані. Граматичне значення доконаного виду внеможливує нівеляцію в цих одиницях категорійної ознаки дії й звуження їхньої функції лише до організації граматичного й логічного зв'язку між субстантивом та ад'єктивом, саме тому, поєднуючись з прикметником чи його еквівалентом, вони структурують лише подвійний присудок, напр.: *Ніхто, крім неї, не знав і про те, що Святополк **народився семимісячним*** (І. Білик); *Ти **вмреш плебеєм*** (П. Загребельний); ***Повернувся батько задоволений*** (І. Багрянний); *То кував зозулю, та так, що старий **Сірко вийшов здивований** з хати* (І. Багрянний).

3. Дистрибутивний чинник. Цьому факторові надаємо найнижчого рангу, бо він лише допомагає зрозуміти, який саме лексико-семантичний варіант дієслівної лексеми реалізований у певному контексті, а зміна ж чи переосмислення значення дієслова під впливом синтагматичних умов є нерегулярним явищем. Вище було акцентовано, що в руслі дослідження виявив формально-синтаксичної категорії присудка мовознавці звертали увагу на здатність лексичного вираження підмета

визначати структурний тип присудка [1, с. 90; 6, с. 32, 89]. Водночас спостереження й аналіз мовного матеріалу показали, що на реалізацію дієслова чи як складника подвійного присудка, чи як зв'язки складеного іменного, окрім семантичної природи підмета, впливає ще лексико-граматична специфіка компонента, з якими це дієслово структурує присудок, і семантика адвербіальних поширювачів. Тому розглянемо ці три аспекти окремо.

3.1. Семантичне наповнення підмета. Як уже було зазначено, І.Р. Вихованець звернув увагу на зовнішню тотожність складеного іменного й подвійного присудків, утворених компонентом *стояти* та прикметником [1, с. 90]. Диференційною ознакою цих двох грамам формально-синтаксичної категорії присудка є семантичний вияв підмета: якщо підмет є назвою істоти, маємо подвійний присудок, адже дієслово *стояти* виражає у такому разі дію особи, під час виконання якої вона перебуває в певному стані, напр.: *А Олександра стояла висока, грізна, бліда та жовта* (М. Коцюбинський); якщо ж підмет репрезентований назвою неістоти, маємо складений іменний присудок, бо дієслово *стояти* в таких випадках є десемантизованим, воно не передає дії суб'єкта, а лише транспонує прикметник чи його еквівалент у сферу дієслова, напр.: *Зима того року стояла сувора* [...] (Н. Рибак). К.О. Косенко поряд з цією лексею описала ще лексеми *лежати* й *сидіти*, які за тих самих синтагматичних умов (поєднання з підметом-неістотою) перетворюються на зв'язки [6, с. 89]. Цілком погоджуємося з такою кваліфікацією зазначених одиниць і зазначимо, що їхній склад можна поповнити й іншими дієсловами зі значенням стану, а також руху. Оскільки підмет-неістота не може ініціювати дії, то семантика дієслова, поєднаного з таким підметом, зневизначається й вони граматикуються, напр.: *Кожен новий день приходив порожній, небажаний і непотрібний* (В. Домонтович); *З церкви тоді ж покидали хрести, познімали дзвони, і вона кілька років простояла пустою, а потім її пристосували під клуб* (А. Дімаров).

Однак варто наголосити, що семантичне наповнення підмета впливає на функційну поведінку не всіх дієслів стану чи руху, зокрема, це не спрацьовує для експресивно забарвлених лексем. Наявність у їхній семантичній структурі додаткових сем, які вказують на спосіб протікання дії чи стану, унеможливають контекстуальну нівеляцію самого значення дії чи стану, тому, навіть поєднуючись з підметами-неістотами, вони семантично не спустошуються й у комплексі з прикметником чи його еквівалентом, структурують подвійний присудок, напр.: *Сотні тисяч трупів гнили в землі, валялись непохованими в лісах і болотах, по занедбаних полях і згарищах* (О. Довженко); *Тоді на місці могили був висипаний пісок під огорожу біля сусідньої могили, квіти валялися розкидані* (<https://cases.legal/uk/act-uk1-33744256.html>).

3.2. Лексико-граматична природа придієслівного компонента. На функціонування лексем *працювати*, *служити*, *сидіти*, *стояти* чи то як складників подвійного присудка, чи то як зв'язок складеного іменного впливає категорійне й лексичне значення компонентів, з якими вони цей присудок формують. Поєднуючись з іменниками на позначення осіб за видом діяльності або соціальним статусом, вони структурують складений іменний присудок, адже в таких контекстах сема буття переважає сему активної дії чи стану, і їхня функція зводиться до організації граматичного зв'язку між двома субстантивами, напр.: *Старий*

Мартович змалку служив наймитом по господарях (В. Стефаник); *Хай там Зірка, хай слава, а від загалу Чередниченко себе не відокремлює, і роки, коли простим ковалем працював у колгоспній кузні, рядовим комбайнером стояв за штурвалом комбайна, Чередниченко вважає золотою порою свого життя* (О. Гончар). У сполученні ж з ад'єктивами, що позначають фізичний, фізіологічний чи психологічний стан, ці дієслова зберігають свою семантику активної дії чи стану, а тому утворюють подвійний присудок, напр.: *Гарасименко стояв край столу урочистий і строгий* (Б. Антоненко-Давидович); *Він сидів зблідлий, голова схилилась на груди* (О. Гончар); *Насправді велика частина помисливості пов'язана була з тим, що він взявся за портрет одночасно з тривалим позуванням П.Д. Корину і працював втомлений від чужої роботи* (<http://bibliograph.com.ua/nesterov/16.htm>).

3.3. Семантичні особливості адвербіальних поширювачів. Як уже було показано вище, семантичний діапазон дієслів *ходити*, *сидіти* та *жити* уможливорює їхнє функціонування як зв'язок складеного іменного присудка при підметі будь-якого лексичного наповнення. Тому з'ясування того, у якому саме значенні вони вжиті, і, відповідно, того, є вони зв'язками чи повноцінними складниками подвійного присудка, часто залежить від семантичних різновидів реалізованих у реченні адвербіальних поширювачів. Зокрема, наявність у реченнєвій побудові з дієсловом *ходити* локативних компонентів зі значенням початкової, кінцевої точки руху або шляху руху актуалізує його семантику активної дії й свідчить про те, що воно виступає частиною подвійного присудка. Локативні одиниці в таких випадках заповнюють валентні гнізда локативного динамічного предиката *ходити*, і ця реалізована валентність унеможливорює його десемантизацію й втрату самостійної синтаксичної функції. Натомість відсутність локативних поширювачів і наявність темпоральних зневиразнюють у цій лексемі сему руху й надають їй узагальненого значення існування. У такому разі валентний потенціал дієслова виявляється нереалізованим, що сприяє послабленню його семантичної ваги й втраті самостійної синтаксичної функції та створює умови його граматикизації. Отже, за наявності в реченні адвербіальних локативних синтаксем дієслово *ходити* є складником подвійного присудка, напр.: *Мене ніхто ні про що не питає, не заваджають ходити, але з моторошною цікавістю поглядають на мою високу постать, що без перестанку ходить по тротуарі з хмарним, стомленим лицем* (В. Винниченко); *Петренко ходив по кімнаті похмурий* (М. Дашкієв), а за їхньої відсутності й наявності детермінантних темпоральних поширювачів воно виконує роль зв'язки складеного іменного присудка, напр.: *Він тижнями ходив замислений, роздумуючи над тим, по чій волі дитина приходила на світ і з якою ціллю* (Б. Бойчук); *Влітку він ходив завжди простоволосий, у розхристаній на грудях брудній сорочці, і сиве кучеряве волосся покривало всі його груди* (А. Дімаров); *Решту дня вона ходила мов п'яна* (М. Дашкієв).

Аналогічну взаємодію з членами адвербіальної семантики спостерігаємо й у дієслова *сидіти*: у разі заповнення його валентного гнізда одиницею з локативною семантикою воно виступає членом подвійного присудка, напр.: *Вони сиділи на лавці під дубами веселі і щасливі* (В. Шевчук), якщо ж ця валентна позиція залишається не заповненою, а натомість у реченні є адвербіальний темпоральний компонент, то такі лексеми функціонують як зв'язки складеного іменного присудка, напр.: *Ми*

цілий рік сиділи без прибутку, були на грані вже зриву і закриття (<http://sibud.com.ua/7-pitan-pered-tim-yak-vidkriti-svij-biznes.html>).

Дещо по-іншому корелює з адвербіальними поширювачами дієслово *жити*. Утраті ним семантики існування й актуалізації семантики наявності сприяє функціонування в реченнєвій побудові адвербіального поширювача зі значенням метафоричної умови, пор.: подвійний присудок: *Живе вона в мене веселенька собі* (Марко Вовчок) – складений іменний: *Висока, дещо аскетична постать, часто в темно-сірому одязі, фізично імпозантна, розважна, має статичну хода, лагідна посмішка, сповнена світлої доброзичливості й осяйної задуми на інтелегентному обличчі – таким живе у пам'яті літніх людей професор Самбірської учительської семінарії, а з 30-го року приватної гімназії і ліцею, письменник Іван Филипчак* (І. Дибко-Филипчак).

Окремо варто зацентувати на питанні про тотожність чи відмінність синтаксичних зв'язків у конструкціях з подвійним та складеним іменним присудками. Л.Д. Чеснокова констатує, що у випадках переходу подвійного присудка в складений іменний, або, за її інтерпретацією, у разі переходу дуплексива в призв'язковий компонент, перерозкладу зв'язків не відбувається «зв'язки у формальному розумінні залишаються тими самими, а змінюється <...> тільки зміст відношень, змістовий бік зв'язків» [13, с. 101]. Річ у тім, що Л.Д. Чеснокова зв'язки інтерпретує повнозначними словами, а за такої кваліфікації природа синтаксичного зв'язку в конструкціях зі складеним іменним присудком і в конструкціях з подвійним присудком дійсно є аналогічною, оскільки в обох випадках він реалізовується між функційно й позиційно однаковими компонентами.

Проте з погляду функційної граматики зв'язки є словами-морфемами, практично семантично знівельованими й призначеними для транспонування різних класів слів у сферу дієслова шляхом надання їм граматичних категорій способу, часу, виду, особи тощо [2, с. 366]. Така кваліфікація зв'язок змушує пристати на іншу позицію. І.Р. Вихованець наголошує, що зв'язок цих двох присудків з підметом різний, адже між подвійним присудком і підметом реалізовується подвійний предикативний зв'язок [1, с. 90]. Цей тип зв'язку є визначальною ознакою подвійного присудка, яка стала підґрунтям його дефініції [1, с. 71; 3, с. 105-106; 11, с. 175; 14, с. 83-84].

Синтаксичні зв'язки хоч і є формальним виявом відношень між компонентами й реалізуються на формально-граматичному рівні речення, все ж перебувають у залежності від семантико-синтаксичних позицій цих компонентів, корелюючи з рівнем семантико-синтаксичним. Перехід повнозначного дієслова до сфери зв'язок зумовлює зміну структури речення, а отже й зміну позицій його компонентів, що зі свого боку призводить до перебудови синтаксичних зв'язків. Складений іменний присудок виражений аналітичним дієсловом (слово-морфема зв'язка + субстантив/ ад'єктив/ адвербіатив/ інфінітив), тому функційно він є однокомпонентним і в структурі речення заповнює одну синтаксичну позицію. Предикативний синтаксичний зв'язок у таких реченнях реалізовується між двома компонентами, тому є одиничним, і втілюється у формі координації. Натомість подвійний присудок виражений повнозначним дієсловом і ад'єктивом, тому функційно є двоконпонентним, і в структурі речення йому належать дві синтаксичні позиції. Тому в конструкціях з подвійним присудком між членами предикативного

ядра встановлюється особливий тип синтаксичного зв'язку – подвійний предикативний. Його специфікою є те, що він поєднує одразу три компоненти, кожен з яких одночасно пов'язаний з двома іншими, а саме: компоненти присудка – вербатив та ад'єктив – одночасно перебувають у предикативному зв'язку у формі координації з субстантивом-підметом, а між собою сполучаються особливим типом синтаксичного зв'язку – тяжінням.

Отже, перехід подвійного присудка до складеного іменного пов'язаний із зрушеннями в семантичній структурі дієслівного компонента зі значенням стану, переходу зі стану в стан або руху. Передумови цих зрушень можуть бути як внутрішніми, тобто закладеними в семантичній структурі дієслів, так і зовнішніми, тобто зумовленими дистрибутивними чинниками. У зоні синкретизму між складеним іменним і подвійним присудками перебувають насамперед дієслова, один із лексико-семантичних варіантів яких тотожний значенню зв'язки *бути* (*ходити*) або один чи кілька лексико-семантичних варіантів яких функційно наближаються до цього значення в певних контекстах (*ходити*, *сидіти*, *стояти*, *жити*). Певним чином здатність/ нездатність дієслова до граматикалізації залежить від категорії виду (*жити* – *прожити*, *стояти* – *простояти*). Дистрибутивними чинниками, що стимулюють перехід подвійного присудка до складеного іменного, є лексичне наповнення підмета (практично для всіх дієслів зі значенням стану, переходу зі стану в стан та руху), лексико-граматична специфіка придієслівного компонента (для дієслів *стояти*, *сидіти*, *працювати*, *служити*) та семантика адвербіальних поширювачів (для дієслів *ходити*, *сидіти*, *стояти*). Перехід подвійного присудка до складеного іменного супроводжується й перебудовою синтаксичних зв'язків у реченнєвій структурі: якщо у конструкціях з подвійним присудком предикативний зв'язок є подвійним, підмет перебуває у синтаксичному зв'язку одночасно з обома компонентами присудка, то в утвореннях зі складеним іменним присудком предикативний зв'язок є одиничним. Вивчення впливу порядку слів на втілення формально-граматичної категорії предикативності в грамемі подвійного присудка належить до перспектив нашого дослідження.

Література

1. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : [академ. граматики укр. мови] / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. *Дудик П.С.* Синтаксис української мови : [підручник] / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
4. *Загнітко А.П.* Основи українського теоретичного синтаксису / А.П. Загнітко. – Ч.1. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – 228 с.
5. *Косенко К.О.* Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Косенко Катерина Олександрівна. – К., 2010. – 20 с.

6. *Косенко К.О.* Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ К.О. Косенко. – К., 2010. – 192 с.

7. *Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови / Б.М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1965. – Ч. 2 : Синтаксис. – 342 с.

8. *Наливайко Ю.Ю.* Синкретизм у системі членів речення : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Наливайко Юлія Юріївна. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.

9. *Олексенко В.* Дуплексив як один з основних способів реалізації семантико-синтаксичного синкретизму у межах простого речення / В. Олексенко // Materialy VII mezinarodni vedecko-prakticka conference «Vedecku prumysl evropseho kontinentu-2011». – Praha, 2011. – P. 13-23. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/721> (Дата звернення – 20.02.2016). – Назва з екрана.

10. Словник української мови : в 11 т. / [АН УРСР. Інститут мовознавства]; [за ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

11. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

12. *Томусяк Л.М.* Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.М. Томусяк. – Чернівці, 1999. – 199 с.

13. *Чеснокова Л.Д.* Семантические типы членов предложения с двойными отношениями: [материалы для спецкурса] / Л.Д. Чеснокова. – Ч. II. – Ростов-на-Дону, 1973. – 103 с.

14. *Шульжук К.Ф.* Синтаксис української мови : [підручник] / К.Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 408 с.

Н. В. Кобченко,

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка

ДВОЙНОЕ И СОСТАВНОЕ ИМЕННОЕ СКАЗУЕМОЕ: ЗОНА СИНКРЕТИЗМА

Определен качественный состав глаголов, выступающих компонентом как двойного сказуемого, так и составного именного. Обоснованы семантические, грамматические и дистрибутивные факторы, обуславливающие грамматикализацию глагольных лексем, специализирующихся на формировании двойного сказуемого. Освещена трансформация синтаксической связи, которая сопровождает переход двойного сказуемого в сферу составного именного.

Ключевые слова: двойная синтаксическая связь, двойное сказуемое, составное именное сказуемое, связка, дуплексив, синкретизм, синтаксическая омонимия.

N. V. Kobchenko
National University «Kyiv-Mohyla Academy»,
Ukrainian Language Department

THE DOUBLE-PREDICATE AND THE COMPLEX NOUN PREDICATE: A ZONE OF SYNCRETISM

The paper deals with the describing a zone of syncretism between two grammamas of the formal-syntactic predicate category – a double-predicate and a complex noun predicate. This zone includes verbs, which can be as a complete component in a structure of a double-predicate so a copula in a structure of complex noun predicate. These are the verbs with the semantic of standing, change of standing, position and movement. The connection of the double-predicate's transition to the complex noun predicate's sphere with the semantic shifting is cleared up. The background of the shifting may be in the semantic structure of these verbs as one of their lexical meaning and also it may be stimulated because of the distributive factors. These verbs' meanings, that are close to copula *быву*, are characterized. These verbs' capacity of transition to a copula depends on the grammatical category of aspect. Lexical expression of a subject, lexical-grammatical particularity of a pre-verb component and semantic of adverbial members of a sentence are distributive factors, that stimulate the the double-predicate's transition to the complex noun predicate's sphere. There is double-predicative syntactic connection in the sentences with a double-predicate, because a subject connects with the both components of a predicate. There is single predicative syntactic connection in the sentences with a complex noun predicate, because a copula and an adjective or its equivalent function as the only component, whereas a copula is a syntactic analytical morpheme.

Key words: double-syntactic connection, double-predicate, complex noun predicate, copula, duplexive, syncretism, syntactic homonymy.